

Husberget i Torshälla

Från kunglig borg till gasoltank

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Torshälla 95:1 och 71:1
Fastigheten Krögaren 9/10
Torshälla socken
Södermanland

Jonas Ros

Innehåll

Inledning.....	1
Målsättning och metod	3
Undersökningsresultat.....	4
Tolkning och utvärdering.....	6
Referenser	7
Tekniska och administrativa uppgifter.....	7

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2011

Omslagsfoto: Kv. Krögaren 9/10 i Torshälla. Till höger ses Husberget och till väster ses Husbergsstenen. I bakgrunden ses Torshälla kyrka. Vidare ses gasoltanken. Fotograferat från nordöst av Jonas Ros.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISBN: 978-91-7453-075-9

Västerås 2011.

Inledning

Stiftelsen Kulturmiljövård genomförde under april månad 2011 en arkeologisk förundersökning i kv. Krögaren 9/10 i Torshälla (se figur 1 och 2). Undersökningen gjordes med anledning av att det skulle schaktas för nedläggande av gasledning och gasoltank. Undersökningsområdet var beläget på den östra sidan av Torshällaån inom fornlämningen staden Torshälla 95:1 och i fornlämningsområdet till borgen Torshälla 71:1. Borgen ligger på en höjd och på 1600-talet kallas den Husberget. Borgen var i funktion under 1300-talet.

Ortnamnet Torshälla skrevs 1252 *Thorsbarchum*. Namnet innehåller gudanamnet *Tor* och *barg* som har en sakral betydelse (Wahlberg 2003, s. 323). Ortnamnet antyder att orten under yngre järnålder kan ha använts i samband med förkristen kult. Det har föreslagits att det i Torshälla eller i dess närhet har funnits en eller flera vikingatida storgårdar som föregick staden (Järpe 1982 s.40f.).

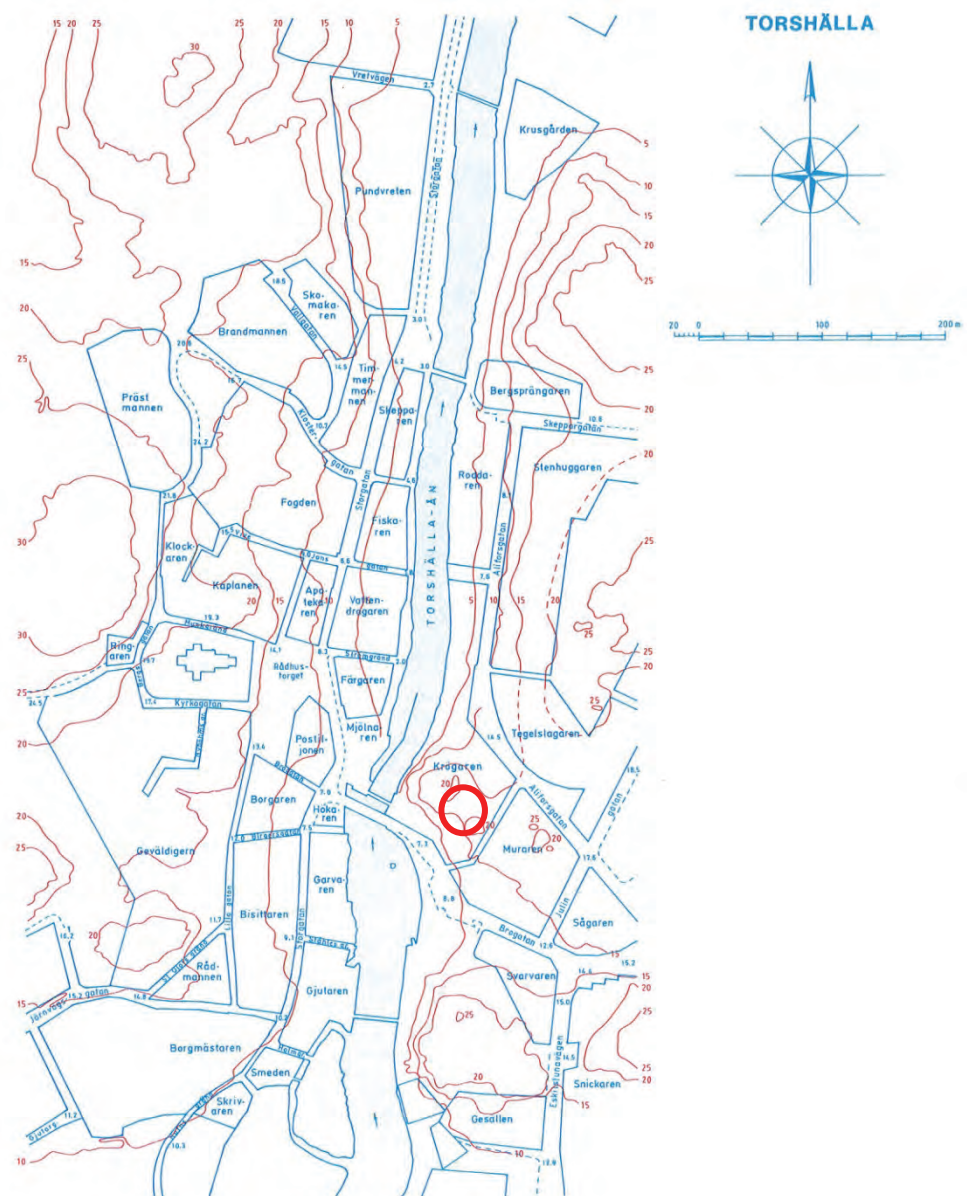
Staden Torshälla är belägen intill Torshällaån som var en viktig farled som förband Hjälmaren med Mälaren. Staden Torshälla är belägen en bit innanför Torshällaåns mynning. Uppkomsten av staden Torshälla har satts i samband med att det på platsen fanns forsar. Orten var sannolikt en viktig omlastningsplats. Av skriftliga källor vet vi att det har funnits flera samtida kvarnar i Torshälla. Kvardriften var igång under 1200-talet och senare. Torshälla antas ha blivit en stad under 1200-talet (Järpe 1982 s. 28; 40ff).

Torshälla ligger på gränsen mellan Öster- och Västerrekarne härader. I Torshälla fanns ett förvaltningscentrum under 1300-talets tredje fjärdedel. Torshälla var ett administrativt centrum som var underordnat Nyköping. Rekarne hade en särställning ännu under 1370-talet, men därefter förlänades och uppdelades området i underdistrikt. I Torshälla fanns en fogde och en del av uppborde från en del av länet gick dit (Lovén 1996 s. 142 och Fritz 1973 s. 21ff).

På Husberget har det funnits en befästning. I nordväst består Husberget av en plåtå och i sydöst finns en klippa kallad Husbergsstenen (se figur 3 och 4). Borgruinen är belägen på berget och är ca 40×40 m stor, begränsad i VNV av naturliga branter och stup ned mot kvarnfallet. På bergskrönet finns en ruinkulle, ca 30×25 m och ca 1 m hög. Inga dokument nämner en kunglig befästning i Torshälla, men Husberget bedöms ha varit en av kungamaktens borgar. Det har under 1970–1980-talen gjorts arkeologiska undersökningar på Husberget och de lämningar som har påträffats har indelats i tre bebyggelsefaser (Lidén 1990; Lovén 1996 s. 143 och FMIS). Ett brandlager, som inte har daterats, representerar den äldsta fasen. Även bebyggelsen i följande bebyggelsefas brann ned. Från det skedet finns fynd av pilspetsar och rustningsdetaljer. Den yngsta fasen är representerad av en träbyggnad. Plåtån på Husberget har varit omgiven av en vall av torv och en lerförstärkt palissad. Anläggningen på Husberget har utgjort huvudborgen. Området sydöst om plåtån och Husbergsstenen har antagligen utgjort en förborg som varit avgränsad av en försvarsgördel. Fynden från utgrävningarna har daterats till 1300-talets senare del och början av 1400-talet. Ett daterande fynd är ett mynt från 1365–67. Bland fynden finns för övrigt vardagsföremål och bl.a. sporrar, ämnesjärn och armbortspilspetsar. Husberget bedöms ha varit en svag borg med enkel befästning.

Figur 1. Översiktskarta som visar undersökningsområdets läge markerat med en ring i Torshälla. Skala 1: 150000.

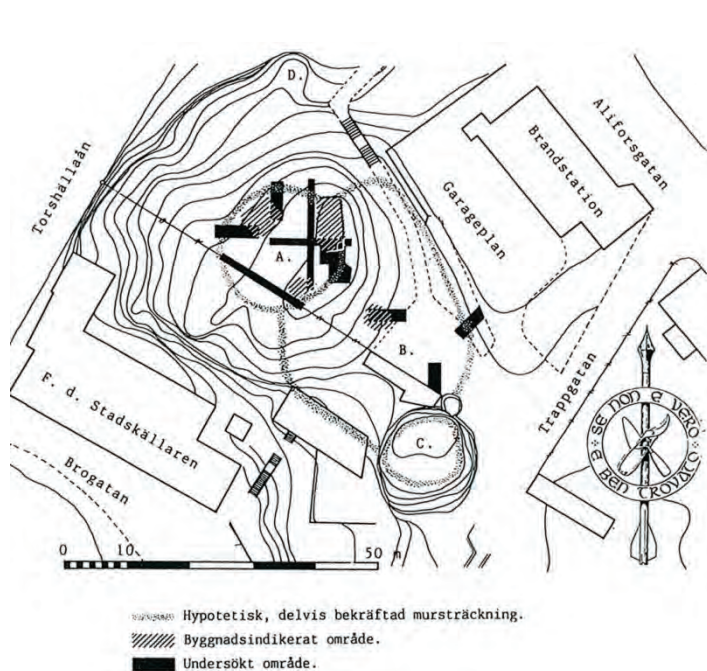
Figur 2. Torshälla med nuvarande kvartersindelning. Undersökningområdets läge vid Husberget är markerat med en röd ring. Röda linjer visar Torshällas marktopografi. (Bild efter Järpe 1982.)

Målsättning och metod

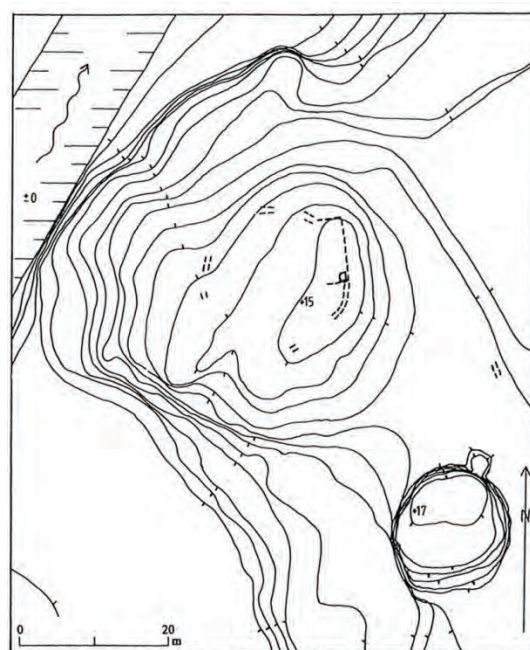
Målsättningen med den arkeologiska undersökningen var att fastställa om det fanns kulturlager i de schakt som skulle tas upp. Vidare att dokumentera och preliminärt datera eventuella kulturlager och arkeologiska anläggningar. Det schaktades för nedsättning av en gasoltank samt för nedläggande av en ca 10 m lång gasledning (se figur 5). Vidare skulle det tas upp gropar för uppsättning av ett plank runt gasoltanken.

Uppdraget blev brådskande till följd av att entreprenören hade genomfört schaktningarna innan arkeolog kom till platsen. På den plats där gasoltanken skulle placeras hade det schaktats en ca 3×5 m stor yta ned till ett djup av ca 0,4 m under befintlig marknivå. Därefter hade ett bärlager påförts som gasoltanken ställdes på. Även ledningssträckan hade schaktats och schaktdjupet var ca 0,5–0,6 meter. Därefter hade schaktets lagts igen. Groparna för uppsättande av planket togs upp i bärlagret runt gasoltanken.

När arkeolog kom till platsen grävdes det en mindre grop ca 0,7 m djup i den östra delen av gasoltankens nedgrävning med målsättning att fastställa om det fanns kulturlager på platsen. Vidare tillfrågades entreprenör om karaktären på fyllningen i de upptagna schakten.

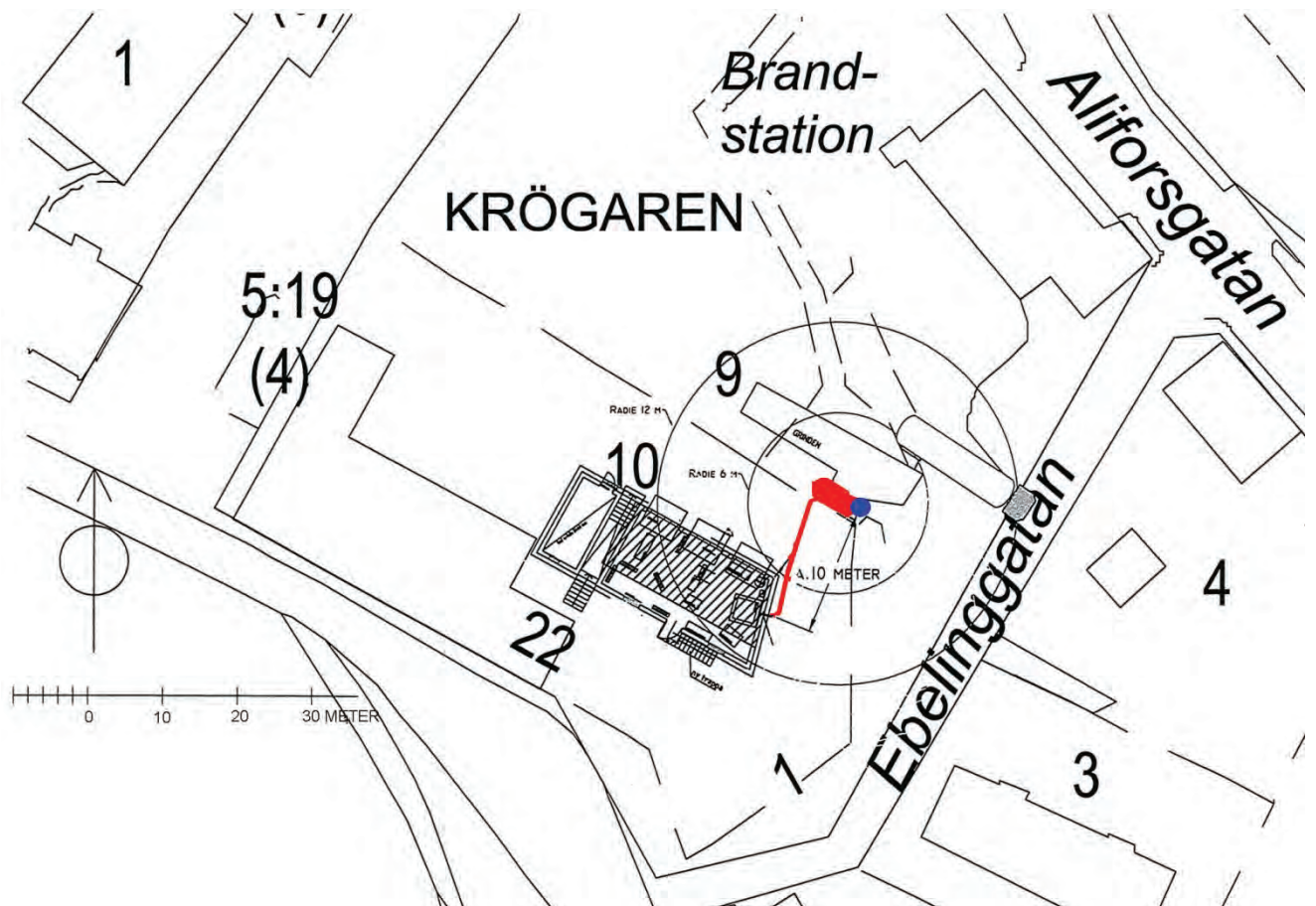
Figur 3. Plan över borgen i Torshälla. A Husberget. B förborgen. C Husbergstenen. Områden som undersöktes på 1970–80-talen är markerade. (Bild efter Lidén 1990.)

Figur 4. Husberget i Torshälla. (Efter Lovén 1996.)

Undersökningsresultat

Enligt uppgift var det endast bärlager i ledningschaktet. Vid gasoltanken framkom det i schaktets västra del endast bärlager och i schaktets östra del framkom det endast jord. I gropen som grävdes till ett djup av ca 0,7 meter framkom matjord med inslag av stenar. Inget kulturlager och inga fynd påträffades. I botten på gropen framkom morän som antagligen utgör undergrunden. Den handgrävda gropen var dock relativt liten och det var inte möjligt att med säkerhet fastställa om det var undergrunden som påträffats.

Figur 5. Undersökningsområdet i Kv. Krögaren 9/10. Ytor som schaktats av entreprenören utan arkeologisk närvaro är markerade med rött. Punkt som undersöks av arkeolog är markerad med blått. Skala 1:1000. (Karta från Svenska Statoil AB.)

Figur 6. Undersökningsområdet med gasoltanken och schaktet ned mot huset. I bakgrunden ses Husbergsstenen. Fotograferat från norr av Jonas Ros.

Figur 7. Husberget och Torshällaån. Fotograferat från norr av Jonas Ros

Tolkning och utvärdering

Undersökningsområdet var beläget inom fornlämningen Torshälla stad 95:1 och inom fornlämningsområdet till borgen Husberget Torshälla 71:1. Ledningsschaktet togs upp i asfalterad mark intill infarten till en byggnad som tidigare haft funktion som garage. Vid undersökningstillfället hade byggnaden funktion som glasblåseri. I schaktet framkom endast bärlager. Markytan sluttar söderut mot byggnaden och antagligen har man tidigare schaktat ned markytan på platsen och påfört bärlager samt asfalterat ytan.

På platsen för gasoltanken framkom inga kulturlager. I schaktets västra del framkom ett bärlager som antagligen påförts med anledning av att ytan har använts som parkering. I schaktets östra del framkom jord, men inget kulturlager. Antagligen har ytan tidigare schaktats av och sedan har det påförts jord. Inga ytterligare arkeologiska insatser planeras på platsen med anledning av gasoltanken och ledningsdragningen.

Referenser

FMIS = Fornminnesregistret, se:
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Fritz, B. 1973. *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434*. Stockholm.

Järpe, A. 1982. Eskilstuna/Torshälla. RAÄ SHM Rapport. Medeltidsstaden 16. Stockholm.

Lidén, H. A. Projektet Husberget i Torshälla. *Fornvännen 1990*.

Lovén, C. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Stockholm.

Wahlberg, M. 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala.

Tekniska och administrativa uppgifter

KM projektnr:	KM 11054, Krögaren Torshälla Fu
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-1476-2011, 2011-04-14
Undersökningsperiod:	2011-04-18
Arkeologtimmar:	6,5 timmar
Maskintimmar:	-
Exploateringsyta:	Ca 15 löpmetrar
Personal:	Jonas Ros
Belägenhet:	Torshälla, kv. Krögaren 9/10
Ekonomisk karta:	10G7g NÖ
Koordinatsystem:	RT 90 2,5 gon V
Koordinater:	X6589135, Y1537845
Höjdsystem:	Ingen höjd togs
Inmättningsmetod:	Manuellt
Dokumentationshandlingar:	-
Fynd:	Inga fynd framkom

